

УДК 81'373.421''13/15''(045)

КОВАЛЮК Ольга

СИНОНІМІЯ ТА ВАРІАТИВНІСТЬ ЛЕКСЕМ XIV–XVI СТ. НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ ТА ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано функціонування в староукраїнських текстах XIV–XVI ст. іменників і дієслів на позначення емоцій та емоційних станів людини; досліджено лінгвістичний статус тотожних за планом змісту мовних одиниць. В аспекті лексичної синонімії розглянуто основні стилістичні фігури, зокрема ампліфікацію й тавтологічні конструкції. Приділено увагу фонетичним і морфологічним варіантам у досліджуваних текстах.

Ключові слова: лексична синонімія; ампліфікація; тавтологічні конструкції; варіант; староукраїнська мова; писемні пам'ятки XIV–XVI ст.

DOI: 10.18372/2520-6818.39.13720

Вступ. У процесі аналізу лексики на позначення емоцій та емоційних станів людини в староукраїнській мові XIV–XVI ст. перед дослідником постає низка складних і дискусійних питань, вирішення яких потребує спеціального окреслення.

Аналіз досліджень і публікацій. Реконструкція словникового складу давніх текстів передбачає звернення до питань лексичної синонімії та варіативності. Аналіз наукових розвідок у галузі історичного мовознавства засвідчує посилену увагу славістів до вивчення синонімічних відношень на матеріалі писемних пам'яток різних періодів (Г. В. Войтів, М. П. Коцарган, Г. В. Межжеріна, В. І. Невоїт, В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва, А. В. Сібрук, М. Л. Худаш та ін.). Варіанти слова також потрапили у фокус наукових зацікавлень лінгвістів (Т. А. Коць, П. Ю. Гриценко, К. С. Горбачевич та ін.). Лексеми на позначення емоцій та емоційних станів людини досліджували Ю. І. Гамаюнова, С. П. Гриценко, Л. М. Полюга та ін. Так, скажімо, С. П. Гриценко схарактеризувала походження лексичних одиниць на позначення різних форм психічної діяльності людини та її емоційних станів із залученням українських пам'яток XVI–XVII ст. Л. М. Полюга, окреслюючи історію формування, окремі аспекти словотворення й функціонування, лексико-семантичні та стилістичні характеристики української абстрактної лексики XIV–XVII ст., звернувся до аналізу лексем на позначення емоцій. Саме тому *актуальність* запропонованої статті визначена необхідністю історико-лінгвістичного аналізу функціонально-стилістичних особливостей синонімів та варіантів лексем XIV–XVI ст. на позначення емоцій та емоційних станів людини, засвідчених староукраїнськими писемними пам'ятками.

Постановка проблеми. Лексична система староукраїнської мови — складне утворення, яке можна охарактеризувати, ураховуючи парадигматичні зв'язки між його компонентами.

З огляду на це *мета* статті полягає в тому, щоб проаналізувати функціонально-стилістичні особливості синонімів та варіантів у семантичному угрупованні лексем XIV–XVI ст. на позначення емоцій та емоційних станів людини. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: з'ясувати лінгвістичний статус тотожних за планом змісту лексем, окреслити фонетичні та морфологічні варіанти, які досить повно представлені в досліджуваних текстах. *Джерело матеріалу* — різні за стилями й жанрами писемні пам'ятки староукраїнської мови XIV–XVI ст. (конфесійні, ораторсько-проповідницькі, художні, ділові тощо).

Лексична синонімія в староукраїнських текстах XIV–XVI ст. Лексична синонімія, як відомо, передбачає синонімічність не самих мовних одиниць, а їхніх значень, або лексико-семантичних варіантів. Подібну взаємодію Ю. Д. Апресян (1957) ілюструє за допомогою символів: «якщо багатозначне слово *A* має значення *a*, *b*, *v*, *z* та ін., то в значенні *a* воно може входити в ряд синонімів *A*, *B*, *V*, *G* та ін.; в значенні *b* — у ряд *A*, *L*, *M*, *H* та ін.; у значенні *v* — у ряд *A*, *O*, *P*, *R* та ін. При цьому слова *B*, *V*, *L*, *M*, *O*, *P* та ін. також можуть виявитися багатозначними. Так, у *B* можуть бути, окрім *a*, ще значення *d*, *e*, *ж*, *з*, у яких воно ввійде в інші ряди, що містять нові полісемічні слова, та ін. Таким чином, у мові створюється безперервна мережа асоціативних слів, яка охоплює велику частину словника в його синхронному стані» (с. 85). У староукраїнських текстах XIV–XVI ст. зафіксовано значний масив мовних одиниць на позначення емоцій та емоційних станів людини. Ці лексеми утворюють дев'ять тематичних груп, члени яких вступають між собою в парадигматичні відношення. Наприклад, протягом XIV–XVI ст. іменник *понудливість* у значенні «запальність, роздратованість» вступає в синонімічні зв'язки з такими словами, як *гнівъ*, *злость*, *васнь*, *хрпъ*, *ярость*, *ненависть*,

люто́сть, опа́ла, оку́тенство тощо. У процесі дослідження виявлено окремі контексти, у яких це слово позначає хвилювання, тривогу, неспокій, через що вступає також у близькі значеннєві зв'язки з лексемами *страхъ, боязнь, гроза, оужась, опась, тревога* та ін.

У нашому історико-лінгвістичному дослідженні спираємося на одне з численних визначень синонімів: «Синоніми — це такі слова, які відрізняються одне від одного звуковим складом, але означають назву одного поняття з різними відтінками в його значенні або з різним стилістичним забарвленням» (Жовтобрюх, & Кулик, 1972, с. 27). Так, іменникам із загальним значенням «стан нервового збудження» притаманні різні смислові відтінки: 1) «роздратування, гнів»: *гнѣвъ, гнѣваньє, злость, васнь, храль, поудливость*; 2) «тривалий, затяжний гнів»: *злопомнїїє*; 3) «дуже сильний гнів»: *ярость, ненависть, братоненавидїніє, жестосердіє, люто́сть, звѣролюто́ство, оку́тенство, оку́тностъ* тощо. Церковнослов'янізми *гнѣваньє, злопомнїїє, братоненавидїніє, жестосердіє* виявляють виразну стилістичну маркованість, уживаючись насамперед у текстах релігійного змісту. За нашими спостереженнями, лексеми із загальним значенням «емоції та емоційні стани людини» виступають у текстах досліджуваного періоду не тільки з основними, а й з контекстуальними значеннями. Наприклад, у XVI ст. іменник *васнь* функціонує переважно зі значенням «злість, ненависть». Водночас зафіксовано його оказіональне вживання зі значенням «суперечка, сварка». Л. М. Полюга (1991) вважає, що на складність семантичної структури абстрактних іменників «можуть впливати і умови контекстуального вживання слів, вживання відповідного слова в новому, незвичному сполученні» (с. 41).

Варіантність плану вираження, як зазначає О. І. Нечитайло (1987), «спрямована на виконання різноманітних функцій, які прийнято називати синонімічними: 1) функція зміщення, зумовлена прагненням уникнути зайвих повторів в одному тексті; 2) функція уточнення, виділення різних відтінків у семантичній характеристиці предмета, явища тощо або в емоційно-оцінному ставленні мовця до предмета мови, що досягається варіюванням плану вираження як у змістовому, так і стилістичному аспектах; 3) функція посилення характеристики предмета, що досягається вживанням двох синонімів поруч» (с. 14). Деякі дослідники зміни в синонімічних рядах пов'язують передусім з усуненням або, навпаки, виникненням дублетів слів: «Усунення дублета скорочує синонімічний ряд, розвиток нового дублета може спричинити або виведення одного з них за межі синонімічного ряду, або розвиток у нього нових значень» (Русанівський, 1983, с. 674). Щоправда, не всі мовознавці

визнають існування абсолютно тотожних за значенням слів. Так, скажімо, Б. В. Горнунг (1965) виділяє слова, яким притаманний повний збіг лексичних значень, але не кваліфікує їх як синоніми, оскільки, як пояснює лінгвіст, вони «не мають складної структури, притаманної справжнім синонімічним рядам» (с. 98). О. О. Тараненко (2004б) переконаний, що абсолютних синонімів як таких, по суті, немає, тому що за своїм фактичним становищем у стилістичній системі вони все-таки розрізняються, хоч і не завжди помітно на перший погляд (с. 588). Поділяємо думку О. І. Нечитайло (1987), яка вважає, що абсолютні синоніми — відносно невелика група слів, яка є повноправною частиною української синонімічної системи (с. 18). Точними синонімами можуть бути: 1) споконвічні різнокореневі слова в їх основних неекспресивних значеннях; 2) запозичені й питомі слова; 3) спільнокореневі слова; 4) слово та фразеологічна одиниця або дві фразеологічні одиниці; 5) слова в експресивних значеннях; 6) слова в переносних значеннях; 7) слова в так званих фразеологічно зв'язаних значеннях (Апресян, 1969, с. 79–80).

Запозичене з польської мови слово *васнь* «гнів» і питомий відповідник *гнѣвъ* упродовж XVI ст. паралельно вживалися в різножанрових писемних пам'ятках: «выслалъ свой листь зъ *гнѣвомъ* на Сергїя игумена Пустыньского» [*1516, 1517, Ак. ЗР, II, с. 122]; «и стояща отынудъ предъ лицемъ моимъ во время *гнѣва* моего <...> возліяхъ на ня ярость мою во время *гнѣва* моего» [*1592, Ак. ЗР, IV, с. 46]; «ледве жив от *гнѣва*» [1599–1600, Виш. Кн., с. 23]; «кгда(ж) якъ з *ва(с)ни* а ненави́сти выткну(л) на плацъ еретіковъ кгрєцки(х)» [1587, КЦН, с. 16]; «аза лапанемъ собѣ ласкъ ихъ милости теперъ надъ звычай теплїйшихъ прелатовъ Римскихъ, албо *васни*, яко речи шкодливой великимъ» [1597–1599, ХФ, с. 1008]. Як відомо, «абсолютно однакові слова не можуть співіснувати в мові постійно. З плином часу такі абсолютні синоніми (чи лексичні дублети), якщо не зникають, а залишаються функціонувати в мові, диференціюються, розходяться або семантично, або стилістично, або за сферами вживання» (Нечитайло, 1987, с. 18). Тому природно, що співіснування двох тотожних за планом змісту мовних одиниць *васнь* та *гнѣвъ* спричинило послаблення функціональної активності однієї з них: загальновідомою стає лише лексема *гнѣвъ*, яка витіснила номінатив *васнь* на периферію лексичної системи.

Наявність семантичних та стилістичних відтінків у лексичних значеннях спільнокореневих слів (наприклад: *възрадоватисѧ* — *срадоватисѧ, обрадоватисѧ; встыд* — *встыдливость; зсоромотити* — *посоромотити; печаль* — *печало-*

ваніє та ін.) не дозволяє кваліфікувати їх як абсолютні синоніми. Тому до аналізу таких мовних одиниць підходимо з обережністю: звертаємо увагу не лише на лексичні значення зафіксованих номенів, але й на жанрово-стильові особливості текстів, у яких вони функціонують.

Вивчення лексичних одиниць на позначення емоцій та емоційних станів людини показує, що вони моделюють не хаотичні, а структурно організовані лексичні об'єднання, споріднені між собою певною смисловою єдністю. Прикладом є синонімічна група іменника *радость*, до якої входять лексеми *веселіє*, *утіха*, *утішення*, *потіха*. Домінантою в цій групі виступає іменник *радость* зі значенням «почуття задоволення, втіха, приємність». Із ним пов'язані, з одного боку, слова *веселіє* «радощі, веселощі», *утіха* «почуття радості, задоволення, викликане ким-, чим-небудь», а з іншого — *утішення* «забава, розвага», *потіха* «те, що розважає, веселить, смішить кого-небудь». У синонімічній групі *страх*, *боязнь*, *опас*, *тревога*, *небезпечність*, *гроза*, *оужас* домінантною одиницею є іменник *страх* «стан хвилювання, тривоги, неспокою». Слова *боязнь* «побоювання, неспокій», *опас* «побоювання, острах», *тревога* «неспокій, збентеження», *небезпечність* «можливість якогось лиха», *гроза* «страх, тривога, перестрах», *оужас* «стан дуже великого переляку» входять із ним до одного синонімічного ряду, у якому кожне наступне слово виявляє більший ступінь вираження ознаки: «без *боязни* ко мучению пребудіте малі» [1599–1600, Виш. Кн., с. 81]; «отіхати ізъ нашихъ земель, безъ всякого *опасу*» [*1501–1503, Ак. ЗР, I, с. 264]; «о *тревогахъ* нашої даль былъ в. м. знать» [*1574, Ак. ЗР, III, с. 177]; «ижъ дей князь великій естъ у великой *небезпечности* отъ Татаръ» [*1573–1574, Ак. ЗР, III, с. 169]; «нехай о томъ войтъ вѣдасть, какъ масть то въ *грозахъ* мѣти» [*1494, Ак. ЗР, I, с. 145]; «и бы *оужа(с)* на всѣхъ» [сп. XVI, К. Стр., арк. 112].

Із синонімікою пов'язана така стилістична фігура, як ампліфікація, яка в давніх текстах була особливо розповсюдженою. За трактуванням О. О. Тараненка (2004а), ампліфікація — «фігура мови, що полягає у нагромадженні синонімів і взагалі слів з близьким значенням, однотипних висловів і синтаксичних конструкцій, однорідних членів речення і т. п. або у висхідному повторенні слова, вислову, конструкції для підсилення експресивності висловлювання» (с. 22). Як пише Л. Л. Гумецька (1976), «основним завданням нагромадження синонімів залишається інтенсифікація семантичного аспекту слова й висловлювання в цілому» (с. 88). Водночас такі накопичення свідчать «про високу начитаність авторів тексту, ерудицію. Вони ніби підкреслюють, особливо у тво-

рах полемічного спрямування, багатство мови, вказують на її здатність передавати найрізноманітніші нюанси людської думки» (Полюга, 1991, с. 164). Найчастіше нагромадження подібних за лексичним наповненням слів обмежується двома номінативами: «бѣжаша ѿ гроба имаше «*трепетъ и оужасъ*» (др. п. XIV, ЛЄ, арк. 9); «и съ *страхомъ и трепетомъ* свое спсєніа съдеваите» (80 pp. XV, Апост., арк. 120); «со *страхомъ и боужнью* слоухай» (1489, Чет., арк. 361 зв); «терпѣти *скорб и горест*» (1599–1600, Виш. Кн., с. 67) та ін. Інколи ж трапляються поєднання трьох схожих за планом змісту лексем: «ѡложм ѡ себе всѣкъ%&и *злоби. гнѣвъ и ненависть*» (1489, Чет., арк. 19 зв.); «от *зависти, гнѣва и вражды*» (1599–1600, Виш. Кн., с. 90).

У досліджуваних текстах зафіксовано низку тавтологічних конструкцій, які, як свідчать спостереження, відповідають стилістичним канонам староукраїнської писемності: «и овразѣхъ твоихъ нета»хъ свершеною *ненавистью възненавидѣ(х)*» (п.п. — сер. XIV, Псал., арк. 1 зв); «и послуша» його. *радостью радується*» (др. п. XIV, ЛЄ, арк. 5); «оужасошася оужастью великою» (др. п. XIV, ЛЄ, арк. 62); «и *оустрашилсѣ стра(ш)наго* сѣдита твоего» (70–80 pp. XV, Мол., арк. 5); «*радоуисѣ вбрадована*» двѣ мрѣ»» (1489, Чет., арк. 258 зв.); «и *возрадовалсѣ радостію* великою» [1489, Чет., арк. 203 зв.]; «*дивовале сѣ* *подивле(н)емъ* великим» (1581, ЄН, арк. 256 зв.) та ін.

Варіативність у староукраїнських писемних пам'ятках XIV–XVI ст. Відзначимо, що звернення до текстових матеріалів засвідчило значну варіативність, яка є закономірним явищем для літературних мов на етапі їхнього формування й становлення. Із цього приводу Л. Л. Гумецька (1968) пише: «Будучи відносно стандартизованою на кожному етапі свого розвитку, у всіх своїх чергових трансформаціях і зберігаючи через те наддіалектний характер, писемно-літературна мова стародавньої доби не була, проте, в усіх своїх виявах цілковито одноманітною, — явище, властиве тільки літературній мові нової доби» (с. 10). «Як правило, — продовжує міркування в цьому руслі М. М. Пилинський (1976), — великою варіативністю, або широтою норми, відзначаються літературні мови, що тільки формуються чи сформувалися порівняно недавно <...> Пізніше, у зв'язку з виробленням і стабілізацією єдиних літературних норм, спостерігається виразне зменшення допустимих у літературній мові варіантів» (с. 14).

Під варіантами слова Л. В. Струганець (2002) розуміє «видозміни того самого слова, що регулярно відтворюються і зберігають тотожність морфолого-словотвірної структури, лексичного і граматичного значення та розрізняються або з фонетичного боку (вимовою звуків,

складом фонем, місцем наголосу чи комбінацією цих ознак), або формотворчими афіксами (суфіксами, флексіями)» (с. 21). Досліджуючи теоретичні проблеми ареального варіювання української мови на лексичному рівні, П. Ю. Гриценко (1990) з'ясовує, що за кожною зміною «стоять неоднакові історія і часова глибина, неоднакові умови їх появи й перебігу, різна географія, дистрибутивні характеристики» (с. 60). Варіативність, за свідченням В. М. Мойсієнка (2010), зумовлена різними чинниками, зокрема: 1) збереженням давніх елементів та категорій; 2) загальною тенденцією до впровадження в писемну мову живих розмовних рис, причому залежно від території створення пам'ятки мовний колорит відображено по-своєму — для текстів з поліських земель місцеве мовлення перемішувалося з південноукраїнською стихією, для, наприклад, галицьких — навпаки; 3) безсумнівним впливом польської мови (с. 124).

Насамперед привертають увагу фонетичні варіанти, які в рамках нашого дослідження набувають першорядного значення, оскільки найповніше представлені в досліджуваних текстах. Виявлені звукові різновиди відрізняються однією-двома фонемами: *вазнь — вазнь — васнь — васнь, гнївь — гнєвь — гнївь — гнївь, печаль — пєчаль, потїха — потєха, тревога — трывога* тощо. К. С. Горбачевич (1978) наводить імовірні причини подібних змін: «поява голосних перед плавними, історичне чергування голосних, спрощення в групах приголосних, ствердіння звуків, поява протетичних і неорганічних звуків, фонетична адаптація іноземної лексики та ін.» (с. 15). Щодо семантичної цілісності слова, то такі варіанти, як бачимо, ніяк її не порушують. Правда, функціональна активність у них різна: одні (*гнївь, васнь*) вживаються часто, інші (*гнєвь, вазнь*) — періодично, а решта (*гнївь, вазнь, васнь*) — зрідка. Слід сказати, що зафіксовані різновиди *веселиє — веселіє — весельє — весельє — веселе, възвеселитисѧ — возвеселитисѧ* та под. також зараховуємо до фонетичних варіантів. На думку К. С. Горбачевича (1978), подібні модифікації можуть бути результатом як редукції ненаголошеного голосного в самому слові, так і церковнослов'янського паралелізму префіксів та суфіксів (с. 16). За результатами наших спостережень, у староукраїнських текстах уживаються як повноголосні, так і неповноголосні форми: *соромѧ — срамѧ, соромь — срамь* та под. Ця тенденція продовжувалася й у наступних століттях. Так, Л. П. Гнатюк (2010) робить висновок про те, що «церковнослов'янські і східнослов'янські фонетичні варіанти багатьох лексем у мовній свідомості носіїв того часу не були розділені чіткою межею. Переважання в мовній практиці окремих авторів тих чи тих варіантів

зумовлювалося суб'єктивними чинниками, власними мовними уподобаннями» (с. 255).

У групі слів на позначення емоцій та емоційних станів людини фіксуємо також морфологічні варіанти. До них відносимо стягнені й нестягнені прикметникові форми: *злий — золь, радий — радь, гневный — гневень, лютый — лют* тощо. Сюди ж зараховуємо паралельні інфінітивні варіанти з суфіксами *-ти* і *-ть, -сѧ* і *-сь*: *пожаловати — пожаловать, посрамити — посрамить, каятисѧ — каятись* тощо. Як пише Т. А. Коць (2010), «морфологічні варіанти слів виникають за рахунок широкого використання внутрішніх мовних ресурсів (синонімічних афіксів, розмовних, діалектних, архаїчних засобів формального вираження) і залучення іншомовного потенціалу словотворчих і формотворчих афіксів» (с. 100). Дотримуючись принципу морфологічної тотожності й заперечуючи поняття «словотвірні варіанти» слова, К. С. Горбачевич (1978) рекомендує вважати різними словами доволі подібні у звуковому співвідношенні утворення, де розрізнення в словотвірному афіксі не зумовлене фонетичними причинами (с. 16). Виявлені лексеми *розгнївати — розгнїватисѧ, оужасати — оужасатисѧ, презирати — презрїти* та под. кваліфікуємо як спільнокореневі слова, а не морфологічні чи словотвірні варіанти. Ще одним аргументом на підтвердження сказаного є втрата семантичної цілісності мовних одиниць, пор.: *оужасати* «викликати жах у когонебудь; дуже лякати когось» — *оужасатисѧ* «відчувати переляк, жах».

Висновки. Таким чином, слова на позначення емоцій та емоційних станів людини моделюють не хаотичні, а структурно організовані лексичні угруповання. У XIV–XVI ст. такі мовні одиниці виступають як з основними, так і контекстуальними значеннями. У пам'ятках староукраїнської мови на етапі її формування й становлення наявна значна кількість фонетичних та морфологічних варіантів. Співіснування абсолютно тотожних за значенням слів передбачає поступове послаблення функціональної активності одного з них. Поява семантичних і стилістичних відмінностей зумовлена сферою функціонування мовних одиниць. Поєднання в одному контексті подібних за змістом лексем або вживання поряд спільнокореневих слів відповідає стилістичним канонам староукраїнської писемності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Апресян, Ю. Д. (1957). Проблема синонимии. *Вопросы языкознания*, 6, 84–88.
- Апресян, Ю. Д. (1969). Синонимия и синонимы. *Вопросы языкознания*, 4, 75–91.
- Гнатюк, Л. П. (2010). *Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції*. Київ: Київський університет.

- Горбачевич, К. С. (1978). *Вариантность слова и языковая норма: на материале современного русского языка*. Ленинград: Наука, 1978.
- Горнунг, Б. В. (1965). О природе синонимии в языке и теоретических предпосылках составления синонимических словарей. *Вопросы языкознания*, 5, 95–99.
- Гриценко, П. Ю. (1990). *Ареальне варіювання лексики*. Київ: Наукова думка.
- Гумецька, Л. Л. (1968). *Питання стандартизації слов'янських писемно-літературних мов стародавньої доби*. VI Міжнародний з'їзд славистів. Київ: Наукова думка.
- Гумецька, Л. Л. (1976). З історичної стилістики української мови. Г. П. Їжакевич (Ред.), *Слово і труд*. (с. 88–92). Київ: Наукова думка.
- Жовтобрюх, М. А., & Кулик, Б. М. (1972). *Курс сучасної української літературної мови*. Київ: Вища школа.
- Коць, Т. А. (2010). *Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі*. Київ: Логос.
- Мойсієнко, В. М. (2010). Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів північноукраїнського ареалу XVI ст.). *Волинь — Житомирщина*, 22 (1), 114–125.
- Нечитайло, О. І. (1987). *Синоніми в лексикографії*. Київ: Наукова думка.
- Пилинський, М. М. (1976). *Мовна норма і стиль*. Київ: Наукова думка.
- Полюга, Л. М. (1991). *Українська абстрактна лексика XIV–XVII ст.* Київ: Наукова думка.
- Русанівський, В. М. (1983). Семантичні процеси розвитку української лексики. Русанівський, В. М., Карпова, В. Л., Німчук, В. В., & Чепіга, І. П. (Ред.). *Історія української мови: лексика і фразеологія*. (с. 660–715). Київ: Наукова думка.
- Струганець, Л. В. (2002). *Динаміка лексичних норм української літературної мови XX ст.* Тернопіль: Астон.
- Тараненко, О. О. (2004а). Ампліфікація. В. М. Русанівський (Ред.), *Українська мова: енциклопедія* (2-ге вид.). (с. 22). Київ: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана.
- Тараненко, О. О. (2004б). Синоніми. В. М. Русанівський (Ред.), *Українська мова: енциклопедія* (2-ге вид.). (с. 585–588). Київ: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана.
- К. Стр. — Кам'яно-Струмиловське Євангеліє 1411 року в списку XVI ст. *IP НБУВ*. Ф. 301. № 44 л. 210 арк.
- КЦН — Смотрицький Г. (2005) *Ключ царства небесного*. В. В. Німчук, В. М. Мойсієнко (підгот. до вид.). Житомир: Полісся.
- ЛЄ — Євангеліє Апракос Повний (“Лаврське Євангеліє”). Третя чверть XIV ст. (до 1370 р.). *IP НБУВ*. Ф. 306 (КПЛ). № 4 п/1. 181 арк.
- Мол. — Молитви Кирила Туровського на сім днів тижня. 70–80-і роки XV ст. *IP НБУВ*. Ф. І. № 5357. 57 арк.
- ЄН — Новий Завіт. 1581 р., завершено 20 липня. С. Хорошев. Перекладач і писець Валентин Негалевський, шляхтич. *IP НБУВ*. Ф. 307. № 421.
- Псал. — Псалтир. Уривок. Перша половина — середина XIV ст. *IP НБУВ*. Ф. 8. № 1м. 2 арк. (подвійний аркуш)
- ХФ — Христофор, Филалет (1882). Апокрисисъ. Въ двухъ текстахъ Польскомъ и Западно-Русском 1597–1599 года, *Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической Коммиссією* (Т. 7., кн. 2., с. 1003–1820). Петербургъ.
- Чет. — Четья Мінея 1489 р. *IP НБУВ*. Ф. 301. ЦАМ КДА. 415 арк.

О. КОВАЛЮК

СИНОНИМИЯ И ВАРИАТИВНОСТЬ ЛЕКСЕМ XIV–XVI ВВ., ОБОЗНАЧАЮЩИХ ЭМОЦИИ И ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТОЯНИЯ ЧЕЛОВЕКА

В статье проанализировано функционирование в староукраинских текстах XIV–XVI вв. существительных и глаголов для обозначения эмоций и эмоциональных состояний человека; исследовано лингвистический статус тождественных в плане содержания языковых единиц. В аспекте лексической синонимии рассмотрены основные стилистические фигуры, в частности, амплификация и тавтологические повторы. Уделено внимание фонетическим и морфологическим вариантам в исследуемых текстах.

Ключевые слова: лексическая синонимия; амплификация; тавтологические повторы; вариант; староукраинский язык; письменные памятники XIV–XVI вв.

O. KOVALIUK

SYNONYMITY AND VARIATION OF LEXEMES OF XIV–XVI CENTURIES ON DETERMINATION OF HUMAN EMOTIONS AND EMOTIONAL STATES

The article analyzed the functioning of the words in old Ukrainian texts of XIV–XVI centuries on the designation of human emotions and emotional states; the linguistic status of identical language units according to the plan of content is investigated. In the aspect of lexical synonymy the

main stylistic figures are considered, in particular, amplification and tautology. Attention is paid to phonetic and morphological variants in the studied texts.

Key words: lexical synonymy; amplification; tautological combinations; variant; old Ukrainian language; written artifacts of XIV–XVI centuries.

O. KOVALIUK

SYNONYMY AND VARIANTS OF LEXEMES OF 14th–16th CENTURIES ON DETERMINATION OF HUMAN EMOTIONS AND EMOTIONAL STATES

In the process of analysis of vocabulary indicating human emotions and emotional states in the old Ukrainian language of 14th–16th centuries, the researcher faces a number of complex and controversial issues, the solution of which requires a special definition. The existence of words that are absolutely identical in meaning is a debatable issue and has not been finally resolved. So, for example, some researchers distinguish words that are characterized by a complete coincidence of lexical meanings, but they do not qualify them as synonyms, while others are convinced that there are no absolute synonyms as such, in fact, because they still differ in their actual position in the stylistic system, though not always noticeable at first glance. In the process of historical and linguistic research, it was found that the coexistence of such lexemes implies a weakening of the functional activity of one of them.

Such stylistic figure as amplification, which was especially widespread in ancient texts, is associated with synonymy. Amplification is observed in polemic, scientific and confessional texts primarily in cases where it is necessary to disclose the quality or point to the processes of someone to give their comprehensive description. Most often, the pile of similar lexical content of words is limited to two nominees. Occasionally, there are combinations of three lexemes of similar content. A number of tautological unions are also recorded in the texts under study. According to observations, the combination of lexemes similar in meaning or the use of cognate words together reflects the stylistic canons of old Ukrainian writing system.

The appeal to textual materials of 14th–16th centuries witnessed significant variability, which is a natural phenomenon for languages at the stage of their formation and development. First of all, attention is drawn to the phonetic variants, which in the framework of our study are of paramount importance, since they are most fully represented in the studied texts. The detected sound varieties differ in one or two phonemes. Regarding the semantic integrity of the word, such options do not violate it. However, their functional activity is different: some are used frequently, others are used periodically, and the rest are occasionally used. It was found out that in the old Ukrainian texts both plenophonic and nonplenophonic forms are used in parallel.

In the process of research we also fix morphological variants of words. In general they include extracted and unextracted adjective forms. This includes the parallel infinitive variants with suffixes -ти (-ty) and -ть (-t'), -са (-sa) і -сь (-s'). However, adhering to the principle of morphological identity and denying the concept of “word-formative options” words, according to K. S. Gorbachov, considered different words are quite similar in the sound ratio of formation, where differences in word-building affix not due to phonetic reasons. Another argument in support of this is the loss of semantic integrity of such options.

Thus, words denoting human emotions and emotional states are modeled not chaotic but structurally organized lexical groups. In 14th–16th centuries such linguistic units are both essential and contextual values. Old Ukrainian language at the stage of its formation is characterized by the presence of phonetic and morphological variants in the studied texts. The coexistence of absolutely identical meaning words, supposes a gradual weakening of the functional activity of one of them. The emergence of semantic and stylistic differences due to the sphere of their functioning. The combination of similar lexemes in one context or the use of cognate words together corresponds to the stylistic canons of the old Ukrainian writing system.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2019